

XII. L E V É L.

*Költ Komáromban, Pünköst Havdnak
12. Napján.*

A Pétsi levélnek folytatása.

Ezen idéetlen ítéletnek termett osztán az a' szerentsetlen gyümöltse: hogy minden tehetősebb Hazafijak, kik szerették betsületeket, egészen a' Deákra adták magokat, 's hogy el ne vesztene munkájok valamit betséből, ugyan azon nyelven botsátották-ki. Ekképpen a' Tudományok' 's mesterfégek' virágoztatásoknak eszközeit ki-ragadtuk a' Község' kezéből, 's magát tsak nem olly fe-tétfégbe, millyenben az embertelen Alko-ránnak szánakozásra méltó forsofi vakoskod-nak, buktattuk. Alíglehet képzelní is: mi-tsoda vastag tudatlanfág hatalmazott-el a' a' köz-nép között, a' leg-szükségesebb, a' leg-sarkalatosabb dolgok is, mellyek már ma a' fényes napnál világosabbak, ő elöt-tök úgymint merő titok, merő homály rém-lenek. Az ő egész életek' rendje, az ő min-dén tselekedetek az egy tapasztaláson épült tudalék, ha sajdítja, hogy más ezt, vagy azt üzte, pedig szerentsés ki-menetellel,

M. Gyűj. IV. N. M már

már néki elég, hogy ő is ugyan azt üzze, jóllehet ingyen sem tűnne elzébe azt is tekintni; hogy ki üzte amazt? mikor? hogyan? mitsoda környül állásokban? Nem tsuda osztán, hogy az ő dolga merő (hogy mást ne mondjak) fogyatkozás, merő helytelenfég; merő tökéletlenség. Meg kell vallani, jöttek-ki Hazánkban egykor is, más-kor is olly munkák, mellyeket a' ki-pallérozott Nemzetek állítottak méltóknak az olvasásra, de mi hafznot hajtottak azok Hazájoknak? Valóban tsekélyet! mert a' Tudós Hazafjak ugyan, kik a' nélkül is nem szükölködtek a' féle munkákkal, gyönyörködtették, 's el-múlatták velek magokat, de a' közfég, a' kinek leg-inkább lett volna szükfége rájuk, 's a' kitől várhattuk volna, hogy azokat az Ország' javára, 's bóldogfágára fordítsa, szintúgy nem élhet vele mint akármelly Görög vagy Frantzia remekkel. Már ha az Hazafjak előre el-készítették volna szíveket Földieinknek az olvasás' 's Tudományok' szeretetére, ha az ő betses munkájakat nem Deákul hanem Magyarul dolgozták volna ki, mennyit nem hafználhattak volna a' köz jónak? Sőt mennyit nem hafználhattak volna önnön magoknak is? Nem mostani panaszok az a' mi Íróinknak: hogy nints kedvek, nints ösztönök, nints fejedelmeka' Tudományok' gyarapítálokra, mert

nints

nints jóltévőjök; de kérem! hogy nints jóltévőjök, fenkire se vesse nek, hanem fáját magokra: ők a' mit tettek, és szereztek, azt csak egynehány magános Személyeknek, nem pedig a' Köz-jónak hasznára tették és szereztek; nem oktatták és bődlogították a' Közléget, hanem a' Túdófokat, és még panaszolkozhatnak, hogy nints jóltévőjök! De mitsoda jóltévőket kívánnának ők? olyanokat é, minők Rómában az Oktáviuszok, Metzénások? Minők Párisban a' Ferentzek és Lajofok voltak? De lelkem! nem minden bokorban teremnek ilyen emberek, az ilyen madarak másutt is mindenkor ritkán jelentek-meg, az ilyen Köz-jóra születt lelkekből mindenkor fősvényen gazdálkodott a' vak szerentse! Mindég több jóltévők származtak a' köz-népből, hogy sem a' Fő rendekből; ha tehát azt az olvasásra, a' tanulásra szoktattuk volna, ha hasznos, és gyönyörködtető könyveket dugtunk volna kezébe, úgy nem kellett volna félni, hogy ne légyenek jóltévők; hova kell egy Frantziának, vagy Ánglusnak érdemesebb jóltévő, mint mikor két, három, főt kilentz, tíz ezer elő-fizetői vagynak? Látni való dolog tehát, mitsoda akadályjokra szolgált a' Deák nyelv a' Tudományoknak is. De nem csak a' Köz-jónak, nem csak a' magános személyeknek, 's Túdófoknak, hanem

magának az észnek, az elmebéli tulajdoná-
 goknak is felette fokot ártott. Ez volt t. i.
 melly a' fenn járó elméknek szárnyát szegte,
 nagyra termett tehetségeket fetét fogfágra
 vetette, 's mind ekkoráig illetlen rabfágban
 tartotta. Mert mi az oka? hogy ennyi el-
 tendők után is mi még avagy tsak egy Só-
 cratesre vagy Homérusra, tsak egy Tzitze-
 róra vagy Virgiliusra, tsak egy Shakespe-
 árra vagy Pópéra (hogy másokat ne nevez-
 zek) se mutathatunk; avagy mutathatunké?
 Ne vakítson-meg bennünket annyira önnön
 szeretetünk! látsunk az igazfághoz ne saját
 szemeinkkel, mellyek a' magunkról való ítélet-
 tételben gyakran fokot látnak, hanem má-
 fokéval; vagynak é tehát olyan Tűdófaink
 más idegen nemzetbéliek szemlélések 's íté-
 letek szerént is, kiket az elő-számláltakkal
 egy karba ültethetnénk, kik magokat az
 egész Tűdós világgal meg-ismértetnék, és
 mindenektől elősködő érdemekhez képest
 tiszteleteket meg-nyernék? Ha nintsenek,
 ismerjük-meg ebbéli fogyatkozásunkat. De
 hát vallyon miért nintsenek? Ennek okának
 fel-találására, úgy tartom, leg-előbb el-iga-
 zodunk, ha gondolóra vesszük mitsoda nyelv-
 ven írtak mind azok, mind más Tűdófok
 is jobbára? Úgy é hogy a' Hazabélin, úgy
 é hogy a' Nemzetin? Mondjuk hát ki mi-
 ben van a' dolog: hogy mi olly nagy
 elzü

ezü 's tudományú embereket nem állíthatunk-elő, oka annak a' Deák nyelv. Nem tagadhatjuk, termettek Hazánkban is fok szép természeti ajándékokkal ékeskedő fijak, kiknek még gyermeki esztendeikből ki-tsil-lámló ferény eszefségek, eleven képzelődé-fek, 's éles ítéletek elegendőképpen már e-leve ki-nyilatkoztatták: mitsoda ékeségei, mitsoda gyönyörűségei váltak volna belőlök Hazánkban, ha addig, míg emlékezeteket a' Deákkal foglalatostokdatták, 's ki-fárasztották, értelmeket 's ítéleteket el-vadúltni 's parlagosodni nem hagyták volna. Ha az okos Tanítók nem terhelték 's gyötrötték volna gyenge idejeket hasztalan fő töréssel a' Deák szavakban, ha meg-vizsgálván természeti tehetségeiket, 's ki-kémlelvén nem hajlandóságukat, azokhozképpest az anyai nyelven alkalmas letzkét szabtak volna, 's őket mintegy kézen fogva arra vezették 's serkentették volna, merre önként indultak, mire nem mehettek volna jövendőben? Az emberi elmék olyanok mint a' tüzes parázsok, mellyek ha új új élelmeket, mellyekkel foglalatostokdjanak, nem adogatunk, önnön magokat emésztik, hamvokba borúlnak, 's el-alufznak. Adjuk tehát a' Hazai nyelvnek ezt az elsőféget, mellyet eddig Nemzetünk kárára 's gyalázatjára egy idegen foglalt-el, óltsuk azzal az olvas-

tak, annyit mindenkor a' Magyarból is meg-
tanúlhatnának; azok pedig, kiket az ingyen
gazdálkodó természet szép tehetségekkel meg-
szeretett, 's a' dízes és dítséretes tudomá-
nyokban meg-unatkozni nyughatatlanító
előbbre vágyással lelkesített, azok pedig,
mondok, azon kívül is a' Deák és más nyelv-
eket is, úgymint a' mellyek a' 'Tudomá-
nyok' nevelkedését segítő eszközökre farka-
ló ösztönt mindenkor magokkal hordozzák,
önként meg-tanúlják. Nyilvánfágos példánk-
ra szolgálhat ebben a' Frantzia és Anglus:
egy Országban sints nagyobb divatjában a'
Haza nyelv, mint ezeknél, és még is a'
mindenféle Tudományok 's mesterlégek hol
virágoznak szerentséfebben? Meg-előzzük é
mi őket leg-alább a' Deák nyelvben? pedig
ki vefzödött ezzel, 's törte fejét többet mint
mi! — —

Bertits Ferentz, P. M. P.

A' Találós Mese volt *Kályha*; a' Rej-
tett Szó *Örlő*, mellyből ki-telik *ör, lő*.

Találós Mese.

Mi volt a' leg-első tsuda e' világon,
Találd-ki, ki szoktál kapni az ujjágon.
Hogy jobban meg-tudhasd így meg-magya-
rázom,

M 4

Gon-

Gondolom nem igen fokatskát hibázom.
Ha a' leg-utólsó lejendő tsudának.

Az ellőt fokakbän mondom példájának.

Rejtett Szó.

Öt lábaim ditsekedve a' tengereken állnak,
Harmán fok jobbágyok, 's szolgák Pünkösöd
tájban kaszállnak.

Eszterházi Gróf' Várofa két utólsóm kettőzve.
Első utólsó kettőzve nem jó nyersen, sem
főzve.

Eggy érdemes Hazafi már Montesquieut
el-kezdette fordítani. — Mustrául küldött
eggy árkust, hogy ha a' Nemes Közönség-
nek ez a' fordítás tetszik: így az egész mun-
kát esztendő alatt el-készíti.

A' Törvényeknek Velejéről.

I. Könyv. I. Rész.

*A' Törvényekről, azon közben és tekin-
tetben, mellyben azok a' külömb kü-
lömb-féle valóságokkal vagynak.*

A' Törvények, a' leg-szélefebb értelem-
ben vévén, olly szükséges közök és tekinte-
tek, mellyek a' dolgoknak természetekből
folynak; és ezen értelemben minden való-
ságoknak vagynak törvényjeik. Az Isten-
ségnek vagynak törvényjei; a' testi világnak
vagy-

vagynak törvényjei; az embernél felfőbb értelmű valóságoknak vagynak törvényjeik; az oktan állatoknak vagynak törvényjeik; az embernek vagynak törvényjei.

Azok a' kik azt mondták, hogy *minden művek, valamellyeket mi ebben a' világban látunk, a' vak történet által hoztattak valóságra*, igen nagy képtelenséget mondtak: mert hova lehet nagyobb képtelenség, mint egy olly vak történet, melly az értelmű valóságokat alkotta volna?

Vagyon tehát egy eleve való értelem, és a' törvények nem egyebek, hanem azon közök, mellyek ezen eleve való értelem és a' különböző valóságok között vagynak; és azok, mellyek magok ezen különbölkömböféle valóságok között fel-találtatnak. Az Istennek vagyon köze a' világhoz, mint Teremtőnek és Meg-tartónak; azok a' törvények, mellyek szerezént ő teremtett, ugyan azonok mellyek szerezént meg-tart: ezen mérfekek szerezént munkálkodik ő, mivel azokat esmérte 's tudta; esmérte azokat, mert ő alkotta; alkotta, mert közök vagyon azoknak az ő böltsességéhez és hatalmához.

Holott látjuk, hogy a' matériának mozgása által formáltatott, és az értelemtől megfosztatott világ, mindenkor fenn áll: az ő mozgásainak változhatatlan törvényjeiknek

M s

kell

kell lenni; és ha valaki magának, ezen kívül egy más világot képzelhetne, annak is állandó mérfékjei lennének; vagy ha nem, öszve omlána.

És így a' teremtésnek míve, melly kü-
lömben mérfékeket nem esmérő szabad a-
karat szerént való mívnek láttatott lenni,
szinte olly változhatatlan mérfékeket téfzen
fel, valaminémüeket az Isten tagadóknak
(*Atheusoknak*) vak történetjek. Keptelen-
feg vólna azt mondani, hogy az Isten ezen
mérfékek nélkül igazgathatná a' világot, mi-
vel a' világ azok nélkül fenn nem állhatna.

Ezen mértékek nem egyebek, hanem
egy állandóképpen fel állítatott köz 's te-
kíntet. Eggy meg-mozdúlt test, és más
meg-mozdúlt test között, a' test öszveségé-
nek és a' gyorfafágnak egymáshoz való kö-
zöktől függ, miképpen határoztafsanak-meg,
miképpen fokszoroztafsanak, kisebbíttesse-
nek, vagy el-enyészzenek minden mozgások,
minden különbözés *egyenlőség* itt; minden
változás, *állandóság*.

A' különös értelmes valóságoknak le-
hetnek törvényjeik, mellyeket önnön magok
szabtak; de olyanok is vagynak, mellyeket
nem magok tsináltak. Minekelötte még az ér-
telmes valóságok lettek vólna, a' lehetőlegnek
állapotjában vóltak, lehető közeik vóltak te-
hát, 's következésképpen lehető törvényjeik.

Mi-

Minekelőtte szabott törvények lettek volna, az igazságnak lehető közeik 's tekinteteik vóltanak. Azt mondani, hogy sem igazság sem igazságtalanfág nintsen azon kívül, a' mit az írott törvények parantsolnak, vagy tilalmaznak, épen annyi, mintha valaki azt mondaná, hogy a' kerek-körben nem vóltak addig egymással minden sűgárok egyenlők, míg a' kerek-kör ki nem tziirkalmaztatott.

Meg kell tehát vallani, hogy az egyenes igazságnak lettek légyen közeik 's tekinteteik, mellyek elsőbbek az írott törvényeknél, a' mellyek azokat lábra állították. Mint p. o. — fel tévén hogy emberi társáfágok légyenek — igazság vólna az, hogy magát minden azoknak törvényjeikhez alkalmaztassa; hogy, ha olly értelmes valófágok vagynak, mellyek valamelly valófágtól valami jót vettek, azokhoz azon jóért háladatofsággal kellene viseltetni, hogy, ha valamelly értelmes valófág értelmes valófágot teremtett vólna, a' teremtettnek megkellene azon függésben maradni, mellybe őtet az ő eredete helyhezette; hogy, egy értelmes valófág, melly egy más értelmes valófágot valami gonoffzal illetett, megérdemelje azt, hogy ugyan azon gonoffz esfélék rajta; és így tovább.

De az értelmes világ koránt sem igazgattatik olly helyesfen, mint a' termélnzeti

világ. Mert ámbár annak is szintén úgy törvényjei légyenek, mellyek természetjékhez képest változhatatlanok: de még sem követi azokat olly állandóul, mint a' természeti világ az övéit. Oka ennek ez: mert az értelmes valóságok, az ő természetjek szerént, határok közzé szorítottak; következképpen a' tévelygésnek alája vettettek, és más részről természetjeből foly, hogy faját oktoból munkálkodjanak. Nem követik tehát állandóul eredeti törvényjeket, sőt még azokat sem mindenkor, mellyeket magok szabnak magoknak.

Nem tudjuk, ha ugyan az oktalan állatok a' mozgásnak közönséges törvényjei szerént igazgattasának é, vagy pedig valamely különös mozgás által. De akár mint légyen, nintsen nékiek az Istenhez szorofabb közök, mint a' több testi világnak; és az érzés tsak azon tekintetben vagyon nékiek hasznokra, mellyben vagy egymás között, vagy pedig önnön magokra nézve állanak.

A' gyönyörűségnek ketsegtetése által tartják ōk fenn különös lételeket; és ugyan azon édes hitegetés által tartják fenn nemeiket. Vagynak nékiek természeti törvényjeik, mivel eggyesítették az érzés által; nintsenek írott törvényjeik, mivel nem az esméret 's tudomány által lettek eggyé. Mind-

azáltal még sem követik változhatatlanúl természeti törvényjeiket: a' plánták, mellyekben különben sem esméretet sem érzékenységet nem veszünk észbe, jobban követik azokat.

Az oktan állatoknak nintsenek azok a' felsőbb méltóságai, mellyek nekünk vagyunk: de mind az által bírnak olyakkal, mellyekkel mi nem bírunk. Nintsen benne a' mi fajátunk a' Reményfég, de a' mi féltékenységünk lints; meg-halnak mint mi, de nem esmérik, a' halált; főt nagyobb részént, jobban vigyáznak a' magok megtartásokra mint mi, és nem élnek olly rosszúl indulataikkal.

Az ember mint természeti (vagy testi) valóság, valamint más testek, változhatatlan törvények által igazgattatik. Mint értelmes valóság szakadatlan meg-rontja a' törvényeket, mellyeket az Isten fel-állított, és változtatja azokat, mellyeket maga szabott. Magának kell magát vezérelni; és még is határok közzé rekesztetett valóság; a' tudatlanságnak és tévelygésnek alája vettetett, mint minden véges értelmek: 's e' mellett még el is veszti az ő különben is erőtelen esméretét tudományját; mint érzékeny teremtmény, ezer meg ezer indulatoknak léfzen martalékja. Egy illy valóság minden szempillantásban el-felejtkezhet Teremtőjéről

ről; az Isten a' Vallásnak törvényjei által vissza vonta őtet magához. Eggy illy valóság minden pertzentésben el-felejtkezhete magáról; a' böltselkedők (filozofusok) az erköltsi törvények által intették óltalmazták őtet. A' tárfafágban való életre teremtetett valóság lévén, abban másokról el-felejtkezhete; a' törvény adók a' tárfafágbeli — és polgári törvények által vissza térítették őtet kötelelségeire.

II. Rész.

A' Természetnek Törvényjéről.

Mind ezen Törvények előtt valók a' Természetnek törvényjei; mellyek azért neveztetnek így, mivel tsak egyedül a' mi valóságunknak mivóltából folynak. Hogy ezeket jól meg-esmérjük, szükfég hogy az embert a' tárfafágoknak fel-állítatáfok előtt való állapotjában vegyük gondolóra. A' melly törvényeket ő ezen állapotjában bévenne, azok vólnának a' Természetnek törvényjei.

Az a' törvény, melly valamelly Teremtőnek képzetét (ideáját) mi belénk nyomván, bennünket annak feléje vezérel, legelső a' *Természetnek Törvényjei* közzül fontofságára, de nem ezen törvényeknek rendjekre nézve. Az ember a' természetnek állapotjában, az esméretre szolgáló tehetségek-

gekkel bírna inkább, mint sem az esméretekkel magokkal. Világos az, hogy az ő leg-első képzetjei nem vólnának szemlélődző képzetek; elébb gondolkodnék az önnön valóságának meg-tartásáról, mint sem hogy annak eredetét keresné, nyomozná. Egy ily ember eleinte csak a' maga erőtelenségét érezné; félékenysége rend kívül való volna; és ha ugyan erre tapasztalt példa kelzene, ám tekintsük-meg az erdőkben talált vad embereket, ezek mindentől rettegnek, mindentől futnak.

Ezen állapotban, magát minden kifesebnek érzi másnál; alig van a' ki magát másfal csak egyenlőnek érezze is. Senki sem igyekezne tehát fenkit is meg-támadni, és így a' Természetnek leg-első törvényje lenne a' Békeféség.

Az a' kívánfág, hogy egy a' másikat hatalma alá vesse, melyet *Hobbéz* leg-elsőben is mindjárt tulajdonít az embereknek, fundamentom nélkül való. A' szolgafágnak és az urafágnak képzetje, olly fok rétű, és olly fok más képzetektől függ, hogy az épen nem lehet az a' leg-első, melly az embernek leg-elsőben mindjárt elméjébe ötlene.

Hobbéz azt kérdi, *Ha az emberek a' természeti állapot szerént ellenféséges állapotban nintsenek, miért járnak tehát mindenkor fegyveresen? és miért vagynak kultsai*

tsaik, házaiknak bé-zdráfokra? De ki nem látja, hogy a' Tárfaágoknak fel-állítatások előtt tulajdonítja ő az embereknek azt, a' mi tsak azoknak fel-állítatások után történhetik-meg rajtok; melly osztán okokat talál-
tat ő vélek a' meg-támadásra, és a' magok védelmekre.

Erötelenfégének érzéséhez, hozzá adná az ember a' természetnek állapotjában, szükségéinek érzését. És így a' lenne a' Természetnek második törvényje, melly őtet a' maga eledelének kerelésére izgatná.

Azt mondám feljebb, hogy a' félelem az egymástól való fútasra indítaná az embereket: de a' mind két részről való félelemnek jelei, mindjárt arra vennék őket, hogy egymáshoz közelítsenek. E' mellett, vitettetnének arra az által a' gyönyörűség által is, mellyet egy állathoz való közelítéséből magában érez. A' mi több, az az édesgető valami, mellyet a' két nemek az ő külömbfégek által egymásba lehellenek, nevelné ezen gyönyörűséget, és a' természeti, egymáshoz szüntelen újított kérelem lenne egy harmadik Természeti törvény.

Az érzésen kívül, melly az emberekben eleinte mindjárt beunek vagyon, arra is lépnek még ők, hogy esméretjeik tudományjaik légyenek: és így egy más kötelek is vagyon, melly a' több állatoknak nintsen.

A' többi következik.